

ТЕОРІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЯК НАУКОВА ОСНОВА ПЕРЕТВОРЕНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до модернізації державної соціальної політики в умовах демократичного розвитку України: умови й тенденції, позитивні та негативні наслідки. Акцентовано увагу на проблемах подолання бідності, становлення демократичної й соціальної політики.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна активність, соціальна держава, суб'єкти соціальної політики, модернізація, демократія, трансформація та глобалізаційні процеси.

Вітчизняні та зарубіжні дослідники користуються такими загальноживаними термінами, як: "перетворення", "перехід", "транзит", "трансформація", "реформа", "революція", "модернізація" тощо, які не є синонімами, а мають свою специфіку у визначенні певних соціальних змін. У суспільній свідомості вкорінилося розуміння, що модернізація пов'язана з процесами оновлення й осучаснення. Розглянемо історію походження терміна.

Поняття модернізації, безумовно, має тривалу історію вживання. Значним внеском у виникнення теорії модернізації є наукові праці таких корифеїв соціологічної, філософської та економічної думки, як М. Вебер, Е. Дюркгейм, О. Конт, К. Маркс, В. Парето, Т. Парсонс, П. Сорокін, Г. Спенсер, А. Тойнбі, Ф. Тьонніс, О. Шпенглер.

Питання сутності модернізації суспільства досліджували Г. Алмонд, Л. Біндер, Е. Гідденс, Ш. Ейзенштадт, А. Етціоні, Д. Лернер, С. Ліпсет, У. Мур, У. Росту, Л. Пай С. Хантінгтон та інші, в центрі їх уваги перебувають процеси соціальних перетворень у суспільстві, державі. Науковці інтенсивно вивчають процес модернізації. Долучалися до розробки цієї проблеми вітчизняні та російські автори, зокрема: Т. Алексєєва, І. Антонович, О. Ахієзер, Є. Бабосов, К. Гаджиев, В. Гошовська, С. Єгоров, В. Іноземцев, А. Ковальов, М. Кравченко, В. Красильщиков, Б. Курашвілі, В. Лепьохін, Е. Лібанова, К. Майданик, А. Медушевський, А. Мельвіль, Г. Мирський, В. Мілецький, О. Панарін, І. Пантін, Л. Поляков, В. Пугачов, В. Скуратівський, Б. Старостін, О. Ткач, В. Федотова, В. Хорос, М. Чешков, В. Шевченко, Ю. Шерковнін та ін.

Мета статті – розглянути важливі питання теоретичних підходів щодо модернізації державної соціальної політики в умовах демократичного розвитку України, які посідають особливе місце в сучасній науці; на базі широкого кола джерел охарактеризувати процеси, що відбуваються на пострадянському просторі.

Термін "модернізація" походить від французьких слів *modernisation* – оновлення, *moderne* – новітній, сучасний. За узагальненням сучасних дослідників, модернізація – це своєрідний комплекс сукупних суспі-

льно-історичних, державно-правових, морально-психологічних та культурологічних зрушень, до яких належать, з одного боку, вивільнення науки, мистецтва, освіти з-під контролю релігії, а з іншого – зростання поділу праці й питомої ваги промисловості в соціальному розвитку. Прихильники політологічного тлумачення модернізації розглядають її як частину загального процесу модернізації, коли перетворення відбуваються в усіх основних складових соціальної системи (економічній, правовій, політичній, культурній тощо). Але вибір модернізаційного розвитку починається й здійснюється саме в державному управлінні, з вияву державно-політичної волі до змін.

У 1950-х рр. у США та Великобританії терміном "модернізація" позначали теорію, основна ідея якої полягає в обґрунтуванні неминучості переходу від "аграрного" до "індустріального" суспільства. Враховуючи походження цієї теорії, окремі дослідники зауважують, що вона була "призначена" для "зовнішнього споживання" (для країн "третього світу", зокрема тих, які на той час почали звільнятися від колоніальної залежності).

Невдачі модернізаційної стратегії 1950–1970-х рр. щодо країн, які поступово звільнялися від колоніальної залежності, на деякий час скомпрометували й узагалі вивели термін "модернізація" з наукового обігу. Подолання цієї кризи та друге народження ідеї модернізації пов'язане з концепцією постмодернізації, котра є не лише альтернативою старій теорії, а й своєрідним наслідком і продовженням її інноваційної орієнтації [1].

Провідниками постмодерністських ідей були такі західні вчені, як: Б. Бадур, З. Бауман, Д. Гриффін, Б. Гізен, Б. Гройс, Ж. Дерріда, П. Козловський, Ж.-Ф. Ліотар, Х. Пфафф, В. Райнер, І. Срубар, Н. Тсірос, А. Турен, Д. Харвей, І. Хасан, Є. Хубер, а також вітчизняні дослідники І. Антонович, Ю. Ірхін, В. Козловський, В. Королько, В. Личкова, В. Лук'янець, Ю. Морозов, О. Соболев, А. Уткін та В. Федотова.

Новий поштовх до розвитку теорія модернізації отримала після розпаду Радянського Союзу та всього соціалістичного табору,

коли постсоціалістичні країни потребували рекомендацій щодо здійснення транзиту до демократії та ринкових перетворень.

Узагальнюючи наукові напрацювання стосовно витоків процесів модернізації, слід зробити висновок, що на початку XXI ст. існувало три найбільш науково розроблених підходи до оцінювання онтологічних процесів модернізації, а саме так звані "культурні" і "акультурні" теорії модернізації, а також "проектна" стратегія модернізації.

Дослідники, які підтримують "культурні" теорії модернізації, висувують ідею стосовно різноманіття процесів модернізації в історичному часі й географічному просторі. Тобто це ендегенний адаптаційний процес, що в окремо взятому суспільстві розгортається за ситуативним сценарієм [3]. Тому така модернізація не має встановленого вектора розвитку, відповідно, відсутні нормативні та інституційні характеристики, що забезпечують рух за цим вектором.

В "акультурних" теоріях модернізація – це історично зумовлена еволюція суспільства в напрямі універсалізації її економічних і політичних підсистем, що супроводжується ускладненням їх структури та функцій суспільства загалом як складної системи. В економічних "акультурних" теоріях сучасності постулюється економічне цілепокладання. У науці державного управління обґрунтовано, що нині логіка модернізаційних процесів детермінована завданням забезпечення стійкого зростання державотворення й конкурентоспроможності в умовах міжнародної інтеграції. Вважається, що вирішення цього завдання здійснюється за рахунок модернізаційних перетворень ектогенного й ендегенно-ектогенного типів, залежно від власних соціокультурних підстав. У межах цієї наукової концепції отримала своє теоретичне обґрунтування ідея постмодернізаційного розвитку, за якою в межах еволюційного розвитку й переходу в стадію постмодерну відбувається глобальний процес "зростання можливостей людського вибору".

Засади "проектної" стратегії ґрунтуються на системному підході, згідно з яким локальна соціальна система постійно відчуває "виклики" зовнішнього середовища й має на них відповідним чином реагувати. Тобто будь-яке сучасне суспільство повинно перебувати в перманентному процесі модернізації для забезпечення свого стійкого відтворення. Тому, за проектною методологією, під модернізацією розуміють комплекс модернізаційних відповідей на виклики зовнішнього світу. При цьому органічні й властиві цьому суспільству культура, традиції, особливості та рівень історичного розвитку безпосередньо впливають на цілі, характер і темпи модернізації, прискорюючи або стримуючи їх.

Можна виділити ряд моделей реалізації проектною стратегією модернізації. Етатистська модель обґрунтовує необхідність активного втручання держави в соціально-економічне й політичне життя суспільства та властива процесам соціальної модернізації в країнах,

що перебувають на ранніх стадіях соціальної модернізації й переходу до ринку.

Неоліберальна модель органічно поєднує класичні ліберальні підходи та положення стосовно необхідності державного втручання в соціально-економічне життя суспільства. Її засади добре розроблені, національно адаптовані щодо ряду європейських суспільств при вирішенні завдань соціальної модернізації й передбачають наявність у суспільстві, що зазнає змін, розвинених передумов для "творчої" демократії на основі ліберальних цінностей.

Наукові засади кластерної моделі розробляються в економічній теорії й широко використовуються в політичних системах різного типу як модернізаційна стратегія державної політики економічного зростання. За класичним трактуванням М. Портера, кластер є групою географічно сусідських взаємопов'язаних компаній та пов'язаних з ними організацій, які діють у певній сфері, характеризуються спільністю діяльності й взаємодоповнюють одне одного [2, с. 207]. За реалізації кластерної моделі головну увагу приділяють стимулюванню розвитку кластерних полюсів як точок зростання, а також їх виробництв, що забезпечують їх.

Інші моделі стосуються окремих теоретичних аспектів перебігу процесів соціальної модернізації в країнах, що перебувають на різних стадіях соціальної модернізації. Вони, як правило, слугують для опису або узагальнених тенденцій, або "приватних випадків".

Залежно від погляду на сутність модернізації дослідники виокремлюють два модернізаційні переходи. Перший (за формаційним підходом) – перехід від аграрного до індустріального суспільства, другий (за цивілізаційним підходом) – від традиційного до сучасного суспільства. Існує дискусія щодо того, чи потрібно розглядати модернізацію як єдиний процес, що розпочався в Новий час і триває досі, або потрібно розглядати модернізаційний процес у кожній країні окремо. При цьому виділяють три періоди модернізації:

1) кінець XVIII – початок XX ст. – період трансформації традиційних інститутів, зародження й зростання середнього класу;

2) 20–60-ті рр. XX ст. – період активізації процесів комунікації та урбанізації, стрімкого поширення модернізаційних інновацій і формування суспільства, що західні вчені визначають як "модерніті";

3) 70–90-ті рр. XX ст. – період "модерну" в постіндустріальному суспільстві в літературі, мистецтві й філософії (постмодерніті).

Те, що за сучасних уявлень поняття "модернізація" тлумачиться занадто широко, і це заважає коректному використанню цього терміна, ілюструє П. Штомпка [3], який зазначає, що в першому найширшому значенні модернізація – це синонім практично всіх прогресивних соціальних змін, у результаті яких суспільство просувалося вперед у своєму розвитку. Крім того, для позначення саме цих процесів є і більш вдалі терміни: "розвиток", "соціальна зміна", "прогрес" тощо.

До теорії модернізації наближені дві інші інтерпретації, згідно з якими "модернізація" тотожна руху до "сучасності", тобто до суспільства Модерну, й означає комплекс соціальних, політичних, економічних, культурних та інтелектуальних трансформацій, що відбулися в західних країнах у період з XVI ст. і досягли свого апогею в XIX–XX ст. Включаються сюди процеси індустріалізації, урбанізації, раціоналізації, бюрократизації, демократизації, домінуючого впливу капіталізму, поширення індивідуалізму та мотивації успіху, утвердження розуму в науці тощо. У такому розумінні модернізація означає процес перетворення традиційного (чи доіндустріального) суспільства у міру його трансформації на суспільство, для якого характерні індустріальні технології, раціональні та секуляризовані відносини, а також високодиференційовані соціально-політичні інститути [3].

У третьому значенні термін "модернізація" означає реформи, які проводять у відсталих чи слаборозвинутих суспільствах з метою наздогнати передові, найрозвинутіші країни, що існують з ними в одному історичному часі, у межах єдиного глобального суспільства. У такому разі поняття "модернізація" характеризується як особливий процес прискореного розвитку, у ході якого традиційні суспільства змінюються, прогресують тощо [3].

На думку інших дослідників, при модернізації йдеться про "набуття менш розвиненими суспільствами низки ознак, характерних для більш розвинених суспільств, що, у свою чергу, передбачає масштабні, цілеспрямовані перетворення в усіх основних сегментах соціальної системи (у соціально-економічній, правовій, політичній сферах, соціальних відносинах, культурі, системі освіти)" [1, с. 7].

Модернізацією вважають і будь-яке динамічне, свідомо регульоване і якісне покращення в соціальній, економічній, політичній сферах [4, с. 94–99]. Нині теорія модернізації трансформується в інструмент пізнання й пояснення нових шляхів розвитку на основі нагромадження досвіду технологічно та соціально передових країн світу, що має універсальний, загальний характер і гармонійно поєднується з історичними традиціями й іншими цінностями певних суспільств. Тобто здійснюється перехід від стихійно-свідомих процесів модернізації, де свідомий елемент перебуває на другому місці, до свідомих стратегій модернізації, коли практичні дії здійснюються на основі теорії. Це дуже суттєва зміна в парадигмах соціального пізнання. Модернізаційний підхід висувається на передній план при проведеному різних реформ.

Слід погодитися з думкою авторів [4, с. 95–96], що поняття "модернізація" поширюється й на процеси переходу від традиційних суспільств до сучасних, і на процеси вдосконалення сучасних суспільств. За аналогією з розвитком техніки й технологій (хоча така аналогія досить умовна), будь-який механізм, у тому числі соціальний,

будь-яку технологію, у тому числі соціальну, можна поліпшувати, удосконалювати, роблячи їхні функції більш ефективними. Тому модернізаційний підхід можна й потрібно поширювати на сучасні суспільства. Тоді вже немає потреби в розмитих концепціях "постмодернізації", що знижують точність філософського, політологічного, економічного й соціологічного аналізу.

Модернізація – це творчоперетворювальна функція розвитку, але специфічна як засіб оновлення суспільств. Модернізація є незавершеним проектом і таким, що ніколи не завершується в глобальному вимірі.

Суспільство, яке завершило модернізаційний проект, може вирушати на історичний "смітник" [4, с. 95–96].

Однак, на нашу думку, ще раз потрібно зауважити, що не варто розглядати модернізацію як вид соціальної динаміки, а саме як одну з фаз соціального циклу: революція – інволюція – коеволуція – еволюція – нова революція. Ці процеси є результатом свідомого й підсвідомого, стихійного відбору суспільством певного соціального досвіду та його засвоєння або відторгнення. Проте, здійснення модернізації може мати як революційний, так і еволюційний характер. І саме цей свідомий компонент відрізняє модернізацію від інших видів трансформації суспільства. Вдала модернізація спирається на чітко сформовану стратегію її здійснення, яка, у свою чергу, ґрунтується на свідомому виборі зразків культури для наслідування.

Дослідники виділяють ряд типологій модернізації, зокрема, за історичними типами існує первинна, вторинна та третинна модернізація.

Головна ідея первинної модернізації полягає в тому, що передумовою й основою її здійснення є індивідуальна свобода та автономія людини, поширення сфери її прав. Вона знаходить своє відображення в більшості концепцій громадянського суспільства й відповідає сучасним устремлінням України. Вторинна модернізація охоплює зміни, які відбуваються в державах, що розвиваються в оточенні вже високорозвинених держав-сусідів та копіюють їх позитивний досвід. Причинами вторинної модернізації є вплив розвинутих держав, конкуренція, що загострилася, або навіть загроза втрати економічної й політичної незалежності. У кожному разі такий вплив виявляється для модернізацій цього типу вирішальним, їх розглядають як зразки для копіювання. У цих випадках процеси змін, що відбуваються в основних сферах громадського життя, різко дисонують один з одним.

Вторинна модернізація характеризується й тим, що одні сфери громадського життя вириваються далеко вперед (у напрямі до найбільш розвинутих держав), а інші – перебувають у занепаді. Тому вторинна модернізація має одну перевагу порівняно з первинною: можна врахувати досвід розвинутих держав-першопрохідців та уникнути багатьох типових помилок. Тим не менше, найбільший

інтерес у науковій літературі викликають концепції та погляди на модернізацію колишніх соціалістичних країн або тих, які позбулися диктатури. Деякі з авторів вважають за необхідне ввести термін "третинна модернізація", яку вони визначають як перехід до сучасних індустріально розвинених або середньорозвинених країн. Але їм властиве збереження багатьох рис колишньої політичної та ідеологічної систем, що гальмує сам процес суспільних перетворень [5, с. 82].

За типом процесів, що переважають, можна виділити два основні види модернізації, а саме органічну й неорганічну, а також змішану.

Органічна модернізація відбувається внаслідок дії внутрішніх, ендогенних чинників, що впливають на розвиток суспільства загалом та його окремі складові.

На противагу органічній, *неорганічна модернізація* реалізується через реформи, що здійснюються за допомогою адміністративного примусу з боку держави як відгук на зовнішній запит щодо відповідності новим реаліям світу, шляхом запозичення чужих технологій, запрошення зарубіжних фахівців, залучення іноземних інвестицій тощо. Саме тому такий вид модернізації називають наздоганяючою, у зв'язку із чим часто вживають термін "наздоганяючий розвиток". Цей вид модернізації часто потребує одночасного проведення реформ політичних, соціальних, культурних інститутів.

За своєю формою неорганічна модернізація є запозиченням зразків, а саме запозиченням алгоритму, коли копіюється механізм певного процесу, включаючи його зміст, функціональне наповнення, або запозиченням результату – в цьому випадку йдеться просто про симуляцію, імітацію форми, не наповненої відповідним змістом. Але ефективний процес імітації враховує конкретний історичний і соціокультурний контекст країни, яка здійснює запозичення, тому повинен бути адаптованим до її реалій. Як підвид неорганічної модернізації можна розглядати форсовану модель модернізації. Досвід реалізації таких перетворень демонструє, що радикальне прискорення темпів проведення модернізації най-

частіше ґрунтується на авторитарних методах державного управління.

Висновки. Узагальнюючи вищенаведене, слід зробити висновок, що модернізація є соціальним проектом, що спрямований на завоювання певних соціально-технологічних новацій, введення їх у "тіло" суспільної свідомості, відносин і господарську практику, забезпечення їх домінування та ефективного використання, тобто прогрес суспільства на цій базі.

Процес модернізації в кожній окремій країні – це не простий додаток абстрактно-універсальної схеми, а конкретна теоретична та практична модель у певних історичних умовах, яку реалізують через діяльність соціальних суб'єктів. Із цих конкретних модернізаційних проектів впливають загальні характеристики процесу модернізації, що, у свою чергу, слугують засобом визнання цих процесів та їхнього регулювання в різних сферах суспільного життя.

Список використаної літератури

1. Горбатенко В.П. Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 / В.П. Горбатенко ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1999. – 36 с.
2. Портер М. Конкуренція / М. Портер. – СПб. : М. : К. : Вільямс, 2002. – 495 с.
3. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М., 1996. – С. 170–171.
4. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії : монографія / за заг. ред. д. і. н., проф. А.І. Кудряченка. – К. : НІСД, 2007. – 396 с.
5. Михайловська О. Специфіка здійснення інституалізації громадянського суспільства в умовах політичної модернізації в сучасній Україні / О. Михайловська // Освіта регіону. – 2010. – № 4. – С. 82–89.
6. Лібанова Е.М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2013. – № 1 (15). – С. 24–38.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2014.

Ларина Н.Б. Теория модернизации как научная основа преобразований социальной политики

В статье анализируются теоретические подходы к модернизации государственной социальной политики в условиях демократического развития Украины: условия и тенденции, положительные и отрицательные последствия. Акцентируется внимание на проблемах преодоления бедности, становления демократической и социальной политики.

Ключевые слова: социальная политика, социальная активность, социальное государство, субъекты социальной политики, модернизация, демократия, трансформация и глобализационные процессы.

Larina N. Modernization theory as a scientific foundation for social policy transformation

Problem setting. The article considers crucial issues of theoretical approaches regarding the modernization of state social policy in the context of democratic development of Ukraine, which obtain a particular position in contemporary science. On the basis of wide range of sources the processes that take place on the territory of post-Soviet countries are characterized in the article.

Recent research and publications analysis. National and foreign researchers use terms of current usage such as "change", "transition", "transit", "transformation", "reform", "revolution", "modernization", etc., which are not of synonymic nature, but possess their own particular characteristics in defying certain social changes. Significant contribution to the emergence of modernization theory made scientific efforts of such luminaries of sociological, philosophical and economic thought, as M. Weber, K. Marx, A. Comte, T. Parsons, P. Sorokin, H. Spencer, E. Durkheim, V. Pareto, A. Toynbee, F. Tönnies, O. Spengler, G. Almond, L. Binder, A. Giddens, Sh. Eisenstadt, D. Lerner, S. Lipset, W. Moore, A. Etzioni, W. Rostow, L. Pye, S. Huntington and others explored the issue of the core of modernization of society, with the spotlight on processes of social transformation in society and state; intensive scientific research on the process of modernization is conducted.

Paper main body. In 1950's in the United States as well as in Great Britain the term "modernization" designated the theory, the fundamental idea of which was in the substantiation of inevitability of transition from "agricultural" to "industrial" society. Taking into account the origin of the given theory, some researchers denote that it was "assigned" for "external use" (for the "Third World" countries, in particular for those that at that time began to get free from colonial dependence).

Failures of modernization strategy in 1950-1970's regarding the countries that gradually got free from colonial dependence, for some period of time discredited and removed the term "modernization" from the scientific circulation at all. Overcoming of this crisis and rebirth of modernization idea is connected to the concept of post-modernization, which is not only alternative to the old theory, but also serves as a particular consequence and continuation of its innovative orientation.

At the beginning of XXI century there were three most scientifically developed approaches to the evaluation of ontological processes of modernization, namely the so-called "cultural" and "non-cultural" modernization theories, as well as "project" modernization strategy.

Researchers, who support "cultural" modernization theories, promote the idea of diversity in relation to modernization processes in historical time and geographical space. *Id est* – it is an endogenous adaptation process, which in a particular society unfolds in accordance with the situational script.

In "non-cultural" theories modernization – is historically determined evolution of society towards the versatility of its economic and political subsystems, accompanied by a sophistication of their structure and function, of society as a whole as a complex system. In economic "current" theories in modern age economic goal-setting is postulated.

The principles of "project" strategy are based on a system conception, according to which local social system is constantly experiencing "challenges" of the environment and has to respond to them accordingly.

There are a number of models of implementation of modernization project strategy. Statist model substantiates the necessity of active government intrusion in social, economic and political life of society and is inherent in the processes of social modernization in countries, which are in the early stages of social modernization and transition to a market economy. Neo-liberal model seamlessly combines classical liberal approaches and guidelines regarding the necessity for state intrusion in social and economic life of society. Scientific ground of the cluster model is developed in economic theory and is widely used in various types of political systems as a modernization strategy for state policy of economic growth. According to the classical interpretation of M. Porter, a cluster is a group of geographically adjacent interconnected companies and associated institutions that operate in a particular sphere, characterized by common activities and complement each other.

Other models deal with specific theoretical aspects of social modernization processes in countries, which are at different stages of social modernization.

Conclusions of the research. Modernization is a social project that is aimed at mastering certain social and technological innovations, their initiation in the core of public consciousness, relations and economic behaviour, securement of their domination and efficient use, *id est* the progress of society on this basis.

Modernization process in each country is not a simple supplement of abstract universal scheme, but a specific theoretical and practical model in certain historical conditions, carried out through the activities of social actors. From these particular modernization projects general characteristics of modernization process arise, which, in turn, serve as a tool for perception of these processes and their regulation in different spheres of public life.

Key words: social policy, social activity, social state, social actors → policy, modernization, democracy, transformation and globalization.